

Вересень 1857

1 [вересня]. Петро Улянович Чекмарьов.

Новий місяць почався новим дуже приємним знайомством. Півгодини перед підняттям котвиці з'явилась до капітанської каюти та мого тимчасового житла людина з негарним, але привабливо-симпатичним обличчям. Промовивши монотонно: “Петро Улянович Чекмарьов”, він сказав із надхненням: — “Марія Григорівна Солонина, незнайома вам ваша мила землячка й поклонниця, доручила мені передати вам свій сердечний сестрин поцілунок та привітати вас із пожаданою свободою”. І тут таки назначував мою лисину двома важеними поцілунками: одним за землячку, а другим — за себе та за саратівську братію. Довго я не міг опам'ятатись від цього несподіваного щастя, а опам'ятавшись, я витяг із своєї вбогої комори якусь пісеньку та попросив свого нового приятеля передати цю лепту моїй милій сердечній землянці. Незабаром почали підіймати котвицю, і ми розпрощались, давши один одному слово побачитися тої зими в Петербурзі.

2 [вересня].

Пятнадцать лѣтъ не измѣнили насъ,
Я прежній Сашка все, ты также все Тарасъ.
Олександр Сапожніков.

Сьогодні в 7 годині ранку випадково зібрались ми в капітанській каюті і слово за словом від буденної розмови перейшли до сучасної літератури та поезії. Після недовгої гутірки я запропонував О. О. Сапожникову прочитати “Собачій пирь” (із Барбе) Бенедіктова, і він по-мистецькому його прочитав. Прочитавши переклад, прочитали оригінал і одногосно вирішили, що переклад вищий за оригінал. Бенедіктов, співець кучерів і такої всячини, не перекладає, а відтворює Барбе. Незбагненно! Невже від смерти цього, за висловом Іскандера, величезного нашого Тормаза, поети воскресли, оновились? Іншої причини я не знаю. З приводу “Собачьяго пира” наш добрий, милий капітан Володимир Василевич Кішкін витягнув із свого заповідного портфеля цього самого Бенедіктова “Входъ воспрещается”. І з почуттям поклонника рідної оновленої поезії прочитав нам, уважним слухачам. Потім прочитав його ж таки “На Новый 1857 Годъ”. Я дивувався й не вірив тому, що чув. Багато ще дечого пружно-свіжого, живого прочитав наш милий капітан. Але я всю свою увагу та подив зосередив на Бенедіктові, а решту ледве слухав.

Отже, в нас сьогодні із звичайної гутірки вийшов надзвичайно ефектний літературний ранок. Приємно було б повторювати таку імпровізацію. Наприкінці цих поетичних сходин О. О. Сапожніков запалився надхненням і написав двохстишся — граціозне і по-братерському щире.

Вночі проти міста Волзьке (місце центральної контори дому Сапожникових) пароплав на кілька годин спинився. О. О. зійшов на берег і незабаром вернувся на пароплав із своїм головним управителем Тихоном Зиновієвичем Єпіфановим. Білий з чорними бровами,

свіжий і на диво гарний дідусь із прекрасними манерами, що й тіні не нагадували російського купця. Він мені живо нагадав своїм чепурним виглядом мого дядька Шевченка-Гриня.

3 [вересня]. Не забувайте люблячого Вас І. Явленського.

Їв, пив, спав. Уві сні бачив Орську кріпость і корпусного ефрейтора Обручева. Я так перелякався цього мерзенного ефрейтора, що з ляку прокинувся й довго не міг очуматись од такого паскудного сну.

4 [вересня]. Цілу ніч пароплав вантажили дровами проти міста Хвалинського. Це єдина місцевість на березі Волги, що нагадує стару назву Каспійського моря. Надранок, як підняли котвицю, зібрались ми в каюті нашого доброго капітана, і після коротенької прелюдії знову склався в нас літературно-поетичний ранок. Послужливий Володимир Василевич прочитав нам із свого заповідного портфеля кілька житрепетних віршів невідомих авторів і між іншим “Кающуюся Россію” Хомякова. Цей глибоко-сумний вірш я записав до свого журналу на память про наші ранішні бесіди на пароплаві “Князь Пожарскій”.

КАЮЩАЯСЯ РОССІЯ.

Не уклони сердце твое въ словахъ лукавствія
неищевати [вины] о грѣсѣхъ твоихѣ.

Тебя призвалъ на брань святую,
Тебя Господь нашъ полюбилъ,
Тебѣ далъ силу роковую,
Да сокрушишь ты волю злую
Слѣпыхъ, безумныхъ, буйныхъ силъ.

Вставай, страна моя родная!
За бротъевъ! Богъ тебя зоветъ
Черезъ волны гнѣвнаго Дуная –
Туда, гдѣ, землю огибая,
Шумяць струи эгейскихъ водъ.

Но помни, быть орудьемъ Бога
Земнымъ созданьямъ тяжело;
Своихъ рабовъ Онъ судить строго,
А на тебя, увы! какъ много
Грѣховъ ужасныхъ налегло!

Въ судахъ черна неправдой черной
И игомъ рабства клеймена,
Безбожной лести, лжи тлетворной,
И лѣни мертвой и позорной,
И всякой мерзости полна.

И, недостойная избранья,
Ты избрана! Скорѣй омой

Себя водою покаянья,
Да громъ двойного наказанья
Не грянетъ надъ твоей главой!

Съ душой колѣнопреклоненной,
Съ главой, лежащею въ пыли,
Молись молитвою смиренной
И раны совести растлѣнной
Елеемъ плача исцѣли!

И встань потомъ, вѣрна призванью,
И бросься въ пыль кровавыхъ сѣчь!
Борись за братьевъ крѣпкой бранью,
Держи стягъ Божій крѣпкой дланью.
Рази мечомъ — то Божій мечъ!

А. Хомяковъ.

5 [вересня]. Береги Волги все більш і більш змінюються та набирають одпоманітності й суворости. Плескувати узгіря правого берега покриті лісом, здебільшого дубовим. Де-не-де зрідка проблискують білі стовбури берез і сірі, матові стовбури осик. Листя дерев помітно жовкне. Температура повітря змінюється, холоднішає. Коли б вона мене не захопила зненацька! Сьогодні був перший приморозок. Ноги промерзли. Треба буде в Самарі купити кинді та чинений кожушок. Нічого не читаю й не рисую. Рисувати не дає машина своїм невгамонним шумом та дрижанням, а читати — чудові береги Волги. Уві сні бачив церкву святої Анни в Вильні та любу Дуню, чорнобриву Гусіковську, як молилась у цій церкві. Це, мабуть, унаслідок читання про королеву Варвару Радивилівну. Пан Попов — історик нового й прекрасного стилю. Він, здається, учень Соловйова. Треба було прочитати в “Русскомъ Вѣстникѣ” його “Турецкую войну при царѣ Федорѣ Алексѣвичѣ”. Мені тепер багато треба прочитати. Я цілком одбився від нової літератури. Які гарні “Губернскіе Очерки” Салтикова, а між ними й “Мавра Кузьмовна”, і як чудово їх читає Панченко (домовий лікар Сапожнікова) — без тіні декламації. На мою думку, такі глибоко сумні твори інакше й читати не можна. Монотонне, одноманітне читання сильніше, релефніше змальовує цих бездушних, холодних, цих гидких гарпій. Я благоговію перед Салтиковим. О, Гоголю, наш безсмертний Гоголю! Якою радістю зраділа б благородна душа твоя, побачивши навколо себе таких геніяльних учнів своїх. Друзі мої, щирі мої! Пишіть, подайте голос за цю бідну, брудну, запаскужену чернь! за цього зневаженого, безсловесного смерда!

6 [вересня]. У десятій годині ранку “Князь Пожарскій” закотвичився при набережжі міста Самари. Здалеку ця першої гільдії отроковиця — дуже, дуже таки немальовнича. Я вийшов на берег і пішов поглянути ближче на цю бундючну молоду купчиху та купити кинді. На вулиці здибав я І. Явленського, і ми разом пішли оглядати місто. Рівне, гладеньке, вибілене, нафарбоване, до млости одноманітне місто. Жива представниця царювання “неудобозабываемаго” Миколи Тормаза.

З цікавості, а також і через вопіючий апетит (сталося це коло другої години), ми звели візникові їхати до найліпшого в місті трактиру; він і поїхав і привіз нас до найкращого “заведенія”, себто трактиру. Тількищо ступили ми на сходи цього “заведенія”, як обидва в один голос промовили: “Здѣсь русскій духъ, здѣсь Русью пахнеть”, себто салом, чимсь горілим і всяким паскудством. Ми все ж здобулися на відвагу замовити собі котлети, та ба! не стало терпцю дочекатись цих безконечних котлет. Явленський жбурнув прислужникові коповика, трохи лайнув [його], на що той мовчки з усмішкою вклонився, і ми вийшли з “заведенія”. Величезна збіжева пристань на Волзі, приволзький Новий Орлеан! а не має путнього трактиру. О, Русь!

Після ніби-сніданку ми поїхали до крамниць: у крамницях, навіть у крамничках не знайшлося такого краму, якого мені було треба (кинді), і ми подались на пароплав.

У капітанській каюті на підлозі побачив я зім'яту сторінку давнього знайомого, “Русскаго Инвалида”; підняв його і знечевя почав читати фелетон. Там говорилось про китайських повстанців і про те, яку промову виголосив Гонг, ватажок повстанців, перед штурмом Нанкіна. Промова починається ось як: “Бог іде з нами. Що ж зможуть проти нас демони? Мандарини ці — годована на заріз худоба, здатна тільки на жертву нашому небесному отцеві, найвищому Владиці, єдиному істинному Богові”. — Чи окоро можна буде про російських бояр те саме голосно сказати?

У Самарі живе багатий купець Светов, голова секти молоканів. Уряд (лагідними засобами) примушував його прийняти православ'я, але він, не вважаючи на “лагідні” засоби, рішуче відмовився від православ'я й виявив бажання прийняти кальвінізм, на що однак уряд не погодився і дав йому спокій, заборонивши йому і його секті торгувати (один із “лагідних” засобів).

7 [вересня]. У десятій годині вранці під міцним нордом із дощем та снігом ми покинули Самару. Угору від Самари лівий берег Волги починає вищати; це плескуваті узбіччя Жигулівських гір. За дві години ми підійшли до брами Жигулівських гір. Це межигіря звузило Волгу до однієї верстви; за горами, мов за рямцями, відкрилась перед нами нова, досі невидана панорама, помережана темносиніми смугами; це мешканець півночі — сосновий ліс. На перший план цієї панорами з-за ущелини, порослої чорним лісом, висунулась гола самотня гора. Це Царів Курган. За народнім переказом, Петро Перший, подорожуючи Волгою, спинявся на цім місці і виходив на цю гору, через що вона й дістала назву Царевого Кургану.

Гора ця своєю формою та розміром нагадала мені таку саму гору біля Звинигородки київської губернії в селі Гудзівці. Можливо, що й Гудзівську гору якийсь помазаник-протидисвіт освятив своїм вшестям, та земляки мої якось туго заховують у своїй пам'яті подібні посвячення. Вони (земляки мої) чи не здогадуються часом, що, коли цар зійде на таку гору, то мабуть не даремне, а либонь для того, щоб неситим оком окинути околицю, — скільки на ній (коли він полководець) за одним разом можна вбити віропідданих. А коли він, борони Боже, агроном, то це ще гірше; особливо, коли околиця покажеться неродюча, то він височайше звелить зробити її родючою, і тоді потом і кровю кріпака угноїть яловий солонець. Земляки мої, мабуть не без причини, не освячують у своїй пам'яті таких урочищ.

Не міг я довідатися, за яким народнім переказом покійний князь Воронцов назвав у своїх Мошнах звичайну гору Святославою горою, звідки цей п'яний варяг-розбійник нібито любувався на свою ватагу, що своїми розбійницькими човнами збивала піну на святому Дніпрі. На мою думку, це просто фантазія сіятельної голови та більше нічого. Сіятельному англоманові просто забагнулося прикрасити свій пишний парк вежею на шталт маяка, от він і вигадав народній переказ, пристосувавши його до місцевости, а незграбну свою вежу назвав вежею Святослава. А Михайло Грабовський (не в осуд хай буде сказано) мало-мало не доказав документально, що переказ про Святославову гору — народній.

Капітан наш, спасибі йому, догадався сьогодні, послугуючись повстинами, зробити з своєї ажур-каюти каюту темницю та спорудив у ній чавунну грубку, і я тепер перебуваю буквально в теплих обіймах друга.

От тобі й волзькі комарі, яких я так боявся!

8 [вересня]. Ранок ясний, тихий, морозяний. Лівий берег Волги від самого Царового Кургану помітно нижчає, і сьогодні вранці я його побачив таким самим, як і перед Самарою: рівним, плескатим, одноманітним. Правий берег, як і досі, понурий, високий і поріс дрібним лісом. Коли б і можна було рисувати, то зовсім нема чого, крім хіба величезної “расшивы”, закотвиченої посередині Волги, немов на дзеркалі.

Я сподівався, що казенні, парадні чоботи послужать мені принаймні до Москви, а вони й до Сімбірського не дотягнули; зрадили, прокляті, чи то пак казенні. Іван Никифорович Явленський помітив цей ущербок у моєму дуже нечепурному одязі і запропонував мені свої чоботи із запасових, за що я йому сердечно вдячний. Його чоботи прийшлися мені до ноги, і я тепер хизуюся майже в нових чоботях та ще й на високих закаблуках, що мені не зовсім до вподоби, але дарованому коневі в зуби не заглядають.

9 [вересня].

Симбирскъ-отъ видишь,
А недѣлю йдешь.
Бурлацька приказка.

При сході сонця далеко на положистій височині, що врізується в Волгу, показалося Сімбірське, себто кілька білих цяточок невиразної форми. Вартовий матрос, указуючи мені на білесенькі цяточки, промовив бурлацьку приказку, яку я зараз і записав. Від Сенгілея до Сімбірського 50 верстов, і цю віддаль проплили ми не за тиждень, але за десять годин із гаком. “Князь Пожарскій” сьогодні якось особливо поволі посувався наперед. А може це мені так здалося тому, що не сходило з обрію Сімбірське, де мені хотілось побувати засвітла, подивитися на пам'ятник Карамзінові. Сімбірське ж замість того, щоб наблизитись до мене, гай-гай, цілком сховалося за непрозористою завісою, зітканою з дощу і снігу. Цього паскудства було щораз більше, вечір швидко наближався, і я втрачав надію бачити на місці музу історії, що її бачив тільки в глині в майстерні незабутнього Ставассера. Чого я боявся, те й сталося. Ледве коло п'ятої години “Князь” закотвичився біля якоїсь дощаної пристані. Решта декорацій була закрыта дощем із

снігом. Не вважаючи на це все, я зважився зійти на берег. Моя рідна черноземна грязюка — по коліна, і ні одного візника. Промочивши в калюжах та в грязюці ноги, я вернувся — не можна сказати, щоб щасливо — на пароплав.

Вдруге проїжджаю повз Сімбірське й удруге не вдається мені бачити пам'ятника двірському історіографові. Уперше в 1847 [році] провіз мене повз Сімбірське фельдегер. Тоді було не до монументу Карамзіна. Тоді я ледве встиг пообідати в якійсь харчівні або, точніше сказати, в шинку. Мене (як я потім довідався) пильно потребували в Оренбурзі, і тому фельдегер “неудобозабываемаго” Тормаза не дрімав. Він мене з Пітера на восьму добу приставив до Оренбургу, замордувавши за всю дорогу тільки одного поштового коня. А тепер, 1857 року, замість поспіху — ніч та ще й з такими препоганими варіяціями, що нерозумно було б і думати про монумент Карамзіна.

З нагоди двадцятиодноліття подружнього життя Катерини Никифорівни Козаченкової ми за сніданком подолали двох велетнів, що зветься пироги, з різними дивовижними начинками, і через цю надзвичайну обставину обідали пізно, рівно в сьомій годині; і рівно в сьомій годині поруч “Князя” закотвичився пароплав “Сусанинъ”. Капітана “Сусанина” Якова Осиповича Возніцина сам господар запросив на обід. Тому, що не вдалося бачити Сімбірське та монумент Карамзіна, в мене народився і швидко виріс чудовий проєкт: за обідом напитися; та, на жаль, цей чудовий проєкт удався тільки наполовину.

По обіді зайшли ми до капітанської світлиці (так називають волзькі пловці-матроси капітанську каюту над чардаком) і взялися до чаю. Між іншими цікавими розмовами за чаєм Возніцин сказав, що він, після закриття волзької навігації, їде до свого маєтку (тверської губернії) з нагоди визволення кріпаків. Він, хоч і ліберал, але, як дідич, оповів про цю прекрасну новину без якогобудь задоволення. Помітивши це філантропійне почуття в дідича тверської губернії, я вважав за зайве здійсмати з дідичем розмову про таку слизьку для нього справу. І, не поділивши захвату, що його збудила ця велика новина, я загорнувся в свій чапан і заснув сном праведного.

У 6-ій годині ввечері приходив до капітана нашого якийсь гер Ренненкампф, агент компанії фірми “Меркурій”, гидка, льокайсько-німецька фізіономія і нічого більше; та між іншим, ця двірська, льокайська фізіономія належить статському совітникові й голові якоїсь “палати”, трохи чи не “казенної”!

10 [вересня]. Мій чудовий вчорашній проєкт, що удався наполовину, сьогодні (і то вже, слава Богу, тільки ввечері) удався й удався до найменших подробиць, з болем голови та іншою такою всячиною.

11 [вересня]¹.

12 [вересня]. Погода — препогана. “Князь Пожарскій” і “Сусанинъ” закотвичилися на ніч у Спаському затоні. Це зимівля для пароплавів компанії “Меркурій”. Тут побудовані майстерні, квартири для капітанів, помешкання для майстрів, школа й шинок. Місцевість прекрасна, оточена молодими дубовими гаями; і хоч стоїть холодна погода, в гаях

---

1. Запис під цією датою не Шевченків. Див. у примітці. — Ред.

збереглася свіжа зелень і деякі квіти, з яких я назбирав маленьку китицю, і, як справжній Тірсіс-Посошков, підніс її наймилішій баронесі Медем, одній із пасажирок “Князя Пожарскаго”, жінці одного з капітанів Меркуріївської компанії. Мила, приваблива жінка.

Ранок ясний, з морозом до 5 ступнів. Коло полудня погода, як і вчора, перемінилась: почав падати дощ із снігом. “Князь Пожарскій” щасливо пройшов Красновидівську переміль і в одинадцятій годині ввечері закотвичився за десять верстов од Казані.

13 [вересня].

Казань-городокъ –
Москвы уголокъ.

Цю приповідку чув я вперше в 1847 році на поштової станції в Сібірській губернії, коли мене фельдегер віз до Оренбургу. Якийсь годований сібірський степовик, описуючи моему поводителю величну красу міста Казані, закінчив свій опис цією влучною приповідкою. Сьогодні вранці побачив я здалека Казань, і давно почута приповідка сама собою пригадалась, і я її мимоволі повторив. Ледве пароплав закотвичився, вискочив я на берег, примостився за “четвертака” в татарському візочку й подався до міста. Як здалека, так і зблизька, і всередині Казань надзвичайно живо нагадує собою куточок Москви, починаючи від церков і дзвіниць аж до “сайок” і калачів, — скрізь на кожному кроці бачиш вплив білокаменної Москви. Навіть вежа Сумбеки, безсумнівний пам'ятник часів татарських, видалась мені рідною сестрою Сухаревої вежі. Велика вулиця (звичайно, Московська), що веде до Кремлю, скидається на Невський проспект своєю претенсійністю та дерев'яним бруком. На початку цієї вулиці стоїть будинок університету, оздоблений трьома грандіозними іонійськими портиками. Шкода, що перед цією прекрасною будівлею бракує майдану; вона б багато виграла, монумент співця Катерини не лишався б у дворі в мініатюрному садочку, і на нього не дивилася б меланхолійно руда корова.

Намилувавшись, укупі з рудою коровою, монументом сплітача урочистих од та інших мерзенних лестоців, я, проходячи через двір, зустрів студента з добре таки синім підборіддям, а тому й зміркував, що він не новак у тутешній аудиторії. Тому я й запитав його, чи не памятає він Посяди й Андрузького, переведених 1847 року з київського університету до казанського. Він сказав, що не памятає, і порадив мені звернутися до старого сторожа Ігнатєва. Я ввічливо подякував йому за науку, але, не вважаючи за потрібне скористати з цієї милої науки, вийшов на вулицю. Вийшовши на вулицю, я почув глухий туркіт барабану й побачив густу юрбу, що провозжала на страту злочинця. Щоб не зустрінути цієї огидливої процесії, я звернув у провулок і побачив серед тих, що бігли дивитись на цю процесію, молоду дівчину з катеринкою за плечима й обірваного хлопчика з тамбурином у руках. Мені стало не сумно, а якось особливо погано, і я знов узяв за “четвертака” татарський візочок і вернувся на пароплав.

Вертаючись на пароплав, я побачив праворуч од дороги пам'ятник, поставлений на кістках убитих підчас здобуття Казані царем Іваном Лютим. Ця зрізана піраміда з портиками поставлена нібито на тому місці, де стояло шатро лютого царя. Сумний пам'ятник!

14 [вересня]. Приймаючи новий вантаж, пароплав наш простояв при казанському

березі до 11 години ранку. Користуючись цим рідким випадком та, хоч і похмурою, але не мокрою погодою, я вийшов на берег і зробив два нариси: загальний вид Казані та вид на Волгу проти Казані й села Услон. Вертаючись на пароплав, купив я в гарненької перекупки соленого вареного ляща і, прийшовши на пароплав, справив собі справжній плебейський бенкет. Крім ляща й новопетровської шинки, закінчив я свій бенкет головкою часнику з житнім хлібом і засмердів не тільки капітанську світлицю, але й усього “Князя Пожарскаго”. Сопутники мої тікали від мене, як чорт від ладану. Одна тільки мила господиня та предобра її матуся Катерина Никифорівна Козаченкова признали, що часник хоч і смердить, та не так нестерпно, щоб при зустрічі зо мною конче треба було затикати носа; і що більше; щоб довести тим панам, які не люблять часнику, що часник річ не тільки не гидка, але навіть приємна, обіцяли загадати обід з часником і обгодувати гудіїв. Премила Катерина Никифорівна!

Проти міста Свіязьського пройшли ми щасливо Василіївську переміль і зустріли пароплав “Адашевъ”, теж Меркуріївської компанії. Він буксирує дві баржі з дровами і одну з них посадив на мілину. “Князь Пожарській” спробував був стягнути її з мілини, та без успіху, і, пройшовши кілька верстов наперед, закотвичився на ніч, боячись сісти на Вязівській перемілі. Вище гирла Ками Волга стала помітно вужча й мілкіша.

15 [вересня]. Проспав я рівно до девятої години ранку. Треба думати, що це сталось зо мною під глухий гуркіт “Князя Пожарскаго”, бо давніше зо мною цього не траплялося, навіть і під нетверезу руку. Це навдивовижу довге спання закінчилося препоганим сном: нібито Дубельт із своїми помічниками Поповим і Нордстремом у своєму затишному кабінеті перед запаленим коминком даремне навертав мене на путь істини, загрожував тортурами, та врешті плюнув і назвав мене недолюдком. Ледве встиг він промовити цей милий епітет, як зявився в парадному мундурі капітан Косарев і зробив мені догану, мало не бючи мене за те, що я спізнився на вправи. Тим і закінчився цей ганебний сон. Мене збудив брязкіт котвиці, а власне ланцюга, що спадав перед Ураківською переміллю.

Користуючись цією недовгою зупинкою і довгою, повільною переправою через цю Ураківську переміль, я нарисовав білим і чорним олівцем, досить вдало, портрет Михайла Петровича Комаровського, майбутнього капітана майбутнього пароплаву О. Сапожнікова, — за те, що він подарував мені свої оксамитові теплі чоботи.

У десятій годині ввечері “Князь Пожарській” закотвичився перед Гремячівською переміллю.

За вечерею Ніна Олександрівна наївно розповідала зміст “Дон Жуана” Байрона, що його вона цими днями прочитала у французькому перекладі. І ще миліше й наївніше просила свого чоловіка вчити її англійської мови.

16 [вересня].

СОБАЧІЙ ПИРЪ.
(Изъ Барбье).

Когда взошла заря и страшный день багровый,
Народный день насталь;
Когда гудѣль набать и крупный дождь свинцовый

По улицамъ хлесталъ;
 Когда Парижъ взревѣлъ, когда народъ воспрянулъ,
 И малый сталъ великъ;
 Когда въ отвѣтъ на гулъ старинныхъ пушекъ грянулъ
 Свободы звучный кликъ!
 Конечно, не было тамъ [видно] ловко сшитыхъ
 Мундировъ нашихъ дней;
 Тамъ дѣйствовалъ напоръ, лохмотьями прикрытый,
 Запачканныхъ людей,
 Чернь грязною рукой тамъ ружья заряжала,
 И закопченнымъ ргомъ
 Въ пороховомъ дыму тамъ сволочь восклицала:
 “..... мать, умремъ!”
 А эти баловни въ натянутыхъ перчаткахъ
 Съ батистовымъ бѣльемъ,
 Женоподобные, въ корсетахъ на подкладкахъ,
 Тамъ были ль подъ ружьемъ?
 Нѣтъ! ихъ тамъ не было, когда, все низвергая
 И сквозь картечь стремясь,
 Та чернь великая и сволочь та святая
 Къ безсмертію неслась!
 А тѣ господчики, боясь громовъ и блеску
 И слыша грозный ревъ,
 Дрожали гдѣ-нибудь вдали за занавѣской,
 На корточки присѣвъ!

Ихъ не было въ виду, ихъ не было въ поминѣ
 При общей свалкѣ тамъ.
 Затѣмъ, что, видите ль, свобода не графиня
 И не изъ модныхъ дамъ,
 Которая, неся на истощенномъ ликѣ
 Румянь карминныхъ слой,
 Готова въ обморокъ при первомъ падать крикѣ,
 Подъ первою пальбой.
 Свобода — женщина съ упругой, мощной грудью,
 Съ загаромъ на щекѣ,

17 [вересня]. Учора мені ніщо не вдалося. Вранці почав рисувати портрет Є. А. Панченка, домового лікаря О. Сапожнікова. Не встиг зробити контурів, як покликали снідати. Після сніданку пішов я до капітанської світлиці з твердим наміром продовжувати початий портрет, коли почало показуватися з-за гори місто Чебоксари. Малесеньке, але мальовниче місто. Церков у ньому буде стільки, скільки й домів, коли не більше. І все старовинної московської архітектури. Для кого й для чого їх збудовано? Для чувашів? Ні, для православія. Головний вузол давньої московської внутрішньої політики — православіє. “Неудобозабываемый” Тормаз з дурного розуму свого хотів затягнути цей ослаблений вузол та й перетягнув: він тепер на одній волосинці держиться.

Коли сховалися від нас мальовничі, брудні Чебоксари, я знов узявся до портрета; але взявся мляво, неохоче, взявся для того, щоб його закінчити і, звичайно, закінчив погано.

Через цю першу невдачу я з досади ліг спати і проспав прекрасний вид села Ілїнського. Увечері, коли “Князь Пожарскій” закотивчився на ніч, і все втихомирилось, я, щоб хоч чимнебудь надолужити дві невдачі, заходився переписувати “Собачій Пирь”, аж ось у світлицю ввійшов О. С[апожніков] з К[ішкіном] та П[анченком], і ненароком відбувся в нас літературний вечір. Капітан наш витягнув із схованки “Полярную Звѣзду” 1824 року і прекрасно прочитав нам уривки з поеми “Наливайко”, О. Сапожніков — уривки з поеми “Войнаровскій” Потім О[лександр] О[лександрович] запросив нас вечеряти. А тому, що це сталося в дванадцятій годині, то при вечері трапилась іменинниця, а саме бабуся Любов Григорівна Явленська. Поздоровили. Не один і не два, а три рази поздоровили. Потім почали поздоровляти відсутніх імениниць, і я таки порядно напоздоровлявся.

Не зважаючи на останню вчорашню подію, я сьогодні прокинувся рано і, мов нічого не було, заходився коло свого журналу та, поки братія ще в обіймах Морфея, буду далі переписувати “Собачій Пирь” до нового перепою.

Съ зажженнымъ фитилемъ, приложеннымъ къ орудыю
 Въ дымящейся рукѣ!
 Свобода — женщина съ широкимъ, гордымъ шагомъ,
 Со взоромъ огненнымъ,
 Подъ гордо вьющимся по вѣтру краснымъ флагомъ,
 Подъ дымомъ боевымъ;
 И голось у нея не женственный сопрано:
 Ни жерль чугунный рядъ,
 Ни мѣдь колоколовъ, ни палка барабана
 Его не заглушаютъ!
 Свобода — женщина, но въ сладострастьи щедромъ
 Избранникамъ своимъ вѣрна,
 Могучихъ лишь однихъ къ своимъ приемлетъ нѣдрамъ
 Могучая жена.
 Ей нравится шлебей, окрѣпнувшій въ проклятьяхъ,
 А не гнилая знать,
 И въ свѣжей кровію дымящихся объятыхъ
 Ей любо трепетать.
 Когда-то ярая, какъ бѣшенная дѣва,
 Явилась вдругъ она,
 Готова дать плодъ отъ дѣвственнаго чрева,
 Грядущая жена.
 И гордо вдалъ она при кликахъ изступленья
 Свой совершала ходъ,
 И цѣлыя пять лѣтъ горячкой вождельня
 Сжигала свой народъ!
 А послѣ кинулась вдругъ къ палкамъ, къ барабану,
 И маркиганткой въ станъ
 Къ двадцатилѣтнему явилась капитану:
 “Здорово, капитанъ!”
 Да, — это все она! она съ отградной рѣчью
 Являлась намъ въ стѣнахъ,
 Избитыхъ ядрами, испятнанныхъ картечью, —

Съ улыбкой на устахъ;
Она! огонь въ глазахъ, въ ланитахъ жизни краска,
Дыханье горячо,
Лохмотья, нищета, трехцвѣтная повязка
Черезъ голое плечо!
Она! Въ трехдневный срокъ французовъ жребій вынуть!
Она! Вънецъ долой!
Измята армія, тронъ скомканъ, опрокинутъ
Кремнемъ изъ мостовой!
И что же? О позоръ! Парижъ, столь благородный
Въ кипѣнны гнѣвныхъ силъ,
Парижъ, гдѣ нѣкогда великій вихрь народный
Власть львиную сломилъ, —
Парижъ, который весь гробницами уставленъ
Величій всѣхъ времени!
Парижъ, гдѣ камень стѣнъ пальбою продырявленъ,
Какъ рубище знамень!
Парижъ, отъявленный сынъ хартій, прокламацій,
Отъ головы до ногъ,
Обвитый лаврами, апостоль въ дѣлѣ націй,
Народовъ полубогъ,
Парижъ, что нѣкогда, какъ свѣтлый куполь храма
Всемирнаго, блисталъ,
Сталъ нынѣ скопищемъ нечистоты и срама,
Помойной ямой сталъ,
Вертепомъ подлыхъ душъ, мѣсть ищущихъ въ лакеи
Паркетныхъ шаркуновъ,
Просящихъ нищенски для рабской ихъ ливреи
Мишурныхъ гапуновъ;
Бродягъ, которые рвутъ Францію на части,
И сквозь плавни, толчки,
Визжа, зубами рвутъ издохшей тронной власти
Кровавые клочки!

Такъ вебрь израненный, сраженный смертнымъ боемъ,
Чуть дышетъ въ злой тоскѣ,
Покрытый язвами, палимый солнца зноемъ,
Простертый на пескѣ;
Кровавые глаза померкли; обезсиленъ,
Могучій звѣрь поникъ:
Отверстый зѣвъ его шипучей пѣной взмыленъ
И висунуть языкъ...
Вдругъ рогъ охотничій пустыннаго простора
Всю площадь огласилъ
И спущенныхъ собакъ неистовая свора
Со всѣхъ рванулась силъ!
Завыли жадныя! Послѣдній песъ дворовый
Оскалилъ острый зубъ
И съ визгомъ кинулся на пирь ему готовый,
На неподвижный трупъ!

Борзые, гончіе, лягавые, бульдоги:
“Пойдемъ!” — и всѣ пошли:
“Нѣтъ вепря короля! Возвеселитесь, боги!
Собаки – короли!
Пойдемъ! Свободны мы! Насъ не удержатъ сѣтью,
Веревкой не скрутятъ!
Суровый сторожъ насъ не приударитъ плетью,
Не крикнетъ: песь, назадъ!
За тѣ щелчки, толчки хотъ мертвому отплатимъ!
Коль не въ кровавый сокъ
Запустимъ морду мы, такъ падали ухватимъ
Хотъ нищенскій кусокъ!
Пойдемъ!” И начали изъ всей собачьей злости
Трудиться, что есть силъ;
Тотъ песь щетины клокъ, а тотъ кровавой кости
Обрѣзокъ ухватилъ,
И радъ бѣжать домой, вертя хвостомъ мохнатымъ,
Чадолюбивый песь
Ревнивой сукъ въ даръ и въ кормъ своимъ щенятамъ
Хотъ что-нибудь принесъ.
И бросивъ изъ своей окровавленной пасти
Добычу, говоритъ:
“Вотъ ѣшьте! Эта кость — урывокъ царской власти!
Пируйте: вепрь убить!”.

Бенедиктовъ.

18 [вересня]. Учора святкували іменини премилої бабусі Любови Григорівни Явленської. Сьогодні святкуємо народини її премилого внука О. О. Сапожнікова. А поки ще сніданок не загрожує, то я по-вчорашньому скористуюся безтурботним ранком і перепишу ще одного вірша з заповідного портфелю нашого предоброго капітана.

РУССКОМУ НАРОДУ.

1854 года.

— “Меня поставилъ Богъ надъ русскою землею,” —
Сказалъ намъ русскій царь:
— “Во имя Божіе склонитесь прадо мною,
Мой тронъ — его алтарь!
Для русскихъ не нужны заботы гражданина,
Я думаю за васъ!
Усните. Сторожитъ глазъ царскій властелина
Россію всякий часъ.
Мой умъ васъ сторожитъ отъ чуждыхъ нападеній,
Отъ внутренняго зла.
Пусть ваша жизнь течетъ вдали заботъ въ смиренни,
Спокойна и свѣтла!
Совѣты не нужны помазаннику Бога:

Мнѣ Богъ даетъ совѣтъ.
[Народъ идетъ за мной невидимой дорогой,
Одинъ я вижу свѣтъ].
Гордитесь, русскіе, быть царскими рабами,
Законъ вашъ — мысль моя!
Отечество вамъ — флагъ надъ гордыми дворцами,
Россія — это я”.

Мы долго вѣрили: въ грязи восточной лѣни
И мелкой суеты
Покорно цаловаль рядъ русскихъ поколѣній
Прахъ царственной пяты.
Бездѣйствіе ума надъ нами тяготѣло.
За грудями бумагъ,
За перепискою мы забывали дѣло;
Въ присутственныхъ мѣстахъ
Въ защиту воровства, въ защиту нерадѣнья
Мы ставили законъ;
Подъ буквою скрывались преступленья,
Но пунктъ былъ соблюденъ;
Своимъ директорамъ, министрамъ мы служили,
Россію позабывъ,
Предъ ними ползали, чиновъ у нихъ просили,
Крестовъ наперерывъ;
И стало воровство намъ дѣломъ обыденнымъ,
Кто могъ схватить — тотъ бралъ,
И тотъ межъ нами былъ всѣхъ болѣе почтенный,
Кто болѣе укралъ.
Разводъ опредѣлялъ познанье генерала,
Глупъ онъ, [или] уменъ,
Церемоніальный маршъ и выправка рѣшала,
Чего достоинъ онъ.
Бригадный командиръ былъ лучшій губернаторъ,
[Искуснѣйшій стратегъ,]
Отличный инженеръ, правдивѣйшій сенаторъ,
Честнѣйшій человѣкъ.
Начальникъ низшій, права не признавая,
Былъ деспотъ, полубогъ;
Безсмысленный сатрапъ былъ царскій бичъ для края,
Губилъ, вредилъ, гдѣ могъ.
Сталъ конюхъ цензоромъ, шутъ царскій адмираломъ,
Клейнмихель графомъ сталъ!
Россія отдана въ аренду обираламъ...
Что жъ русскій? Русскій спалъ...
Кряхтя, несъ мужичокъ, какъ прежде, господину
Прадѣдовскій оброкъ;
Кряхтя, помѣщикъ несъ вторую половину
Имѣнія въ залогъ.
Кряхтя, попрежнему дань русскіе платили
Подъячимъ и властямъ,

Качали головой, шептались, говорили,
 Что зто стыдъ и срамъ,
 Что правды нѣтъ въ судѣ, что тратятъ миллионы,
 — Россіи кровь и потъ —
 На путешествія, кіоски, павильоны,
 Что плохо все идетъ.
 Потомъ за ералашъ садились по полтинѣ,
 Косясь по сторонамъ;
 Рапели хлопали, бранили Фрецолини,
 Лорнировали дамъ
 И низко кланялись продажному вельможѣ
 [И грызлись за чины,
 И спали, жизнь свою заботой не тревожа,
 Отечества сыны!
 Иль удалялись въ глушь праѣдовскихъ имѣній
 Въ бездѣйствіи жирѣтъ,
 Мечтатъ о пирогахъ, бесѣдовать о сѣнѣ,
 Животнымъ умереть.
 А если кто-нибудь средъ общей летаргіи,
 Мечтою увлечень,
 Ихъ призывалъ на брань за правду и Россію,
 Какъ былъ бѣднякъ смѣшонъ!
 Какъ ловко надъ его безумьемъ издѣвался
 Чиновный фарисей,
 Какъ быстро отъ него, блѣднѣя, отрекался
 Вчерашній кругъ друзей!
 И подъ анафемой абщественнаго мнѣнья,
 Средъ смрада рудниковъ
 Онъ узнавалъ, что грѣхъ прервать оцѣпенѣнье,
 Тяжелый сонъ рабовъ;
 И онъ былъ позабытъ; порой лишь о безумцѣ
 Шептали здѣсь и тамъ:
 “Бытъ можетъ, онъ и правъ... да, жалко вольнодумца,
 Но что за дѣло намъ?”

Спасибі Іванові Никифоровичу Явленському за те, що він одмовився від сніданку й допоміг мені скінчити чудову прелюдію до чудового вірша, який я, коли Бог поможе, перепишу завтра.

19 [вересня].

Не хвалися, идучи на рать,
 А хвалися, идучи съ рати.

Учора ввечері подорожники й подорожниці заграли по останній пульці преферансу в кают-компанії “Князя Пожарскаго”. Розраховалися й розплатилися до шага за всі пульки, заграні підчас рейсу, себто від 22 серпня. Покінчивши цю справу, сіли за вечерю, зготовлену з останньої провізії. Повечеряли, звичайно, востаннє в кают-компанії. Випили останній херес, мадеру і, здається, шампанське. Склали проект завітрішнього обіду в

Нижньому Новгороді й розійшлися спати. Добре! На світанку “Князь Пожарській” підняв котвицю, свиснув, пирснув і весело залопотів своїми величезними колесами. Добре! Береги швидко змінюють свої контури. Пролітаємо ми повз мальовничо положене село Зіменку дідича Дадянова, що вславилось такою подією: минулого літа, коли достигло жито і пшениця, мужиків вигнали жати, а вони, щоб одразу спекатись панщини, підпалили збіжжя з усіх боків під сприятливий вітер. Шкода, що ярина не поспіла, а то б і з нею разом покінчили. Радісна подія! Так ось летимо ми щодуху повз те славне село, аж гульк! ліве колесо перестало вертїтись, і “Князь Пожарській” дельфін обернувся в черепаху. “Що сталось?” — загомоніли всі нараз. “Шатун тріснув!” — гукнув у відповідь самотній голос машиніста. Я зміркував, що перед вечором ми не будемо в Нижньому Новгороді, чи то пак до вечора не будемо обідати. Зміркувавши таке, я пішов до капітанської світлиці, випив добру шклянку цитринівки, закусив решткою новопетровської шинки, взяв якусь газету, ліг та й заснув собі з Богом. Прокидаюсь, а наш “Князь Пожарській” стоїть собі, теж із Богом, на Телячому Броді. Собачий Брід якось переліз, а Телячий не під силу було. Що робити? “Павзитися”, себто перевантажуватись. Павза ця тягнеться й досі, себто до першої години вночі. А подорожники й подорожниці розважаються на тще серце в розгардіяша, дожидаючи нижнегородського обіду.

20 [вересня]. Павза протяглася за північ. На світанку “Князь Пожарській” підняв котвицю, і, як підстрілений орел, залопотів своїм одиноким колесом. Зійшло сонце й освітило чарівні околиці Нижнього Новгорода. Я хотів був хоч щонебудь нарисувати, але, на жаль, дрижання чардака при одному колесі ще чутніше, а сірі, вогкі хмарки не забарилися закрити животворче світило й заслонити живу декорацію прозорим сірим туманом. Декорація від туману стала ще чарівніша, але рисувати її було цілком неможливо: “тучки небесныя, вѣчныя странницы”, пустили з себе таке паскудство, що я сховався до капітанської світлиці і взявся за свої чували (торби).

В одинадцятій годині ранку “Князь Пожарській” закотвичився проти Нижнього Новгорода. Хмарки розійшлися, і сонечко привітно освітило місто і його чудові околиці. Я вийшов на берег і без допомоги візника піднявся на гору повз церкву св. Юрія — красуню XVII століття. Зайшов у гімназію до Бобржецького, колишнього студента кїївського університету; не заставши його вдома, пішов до Кремлю. Новий собор — гидка будівля. Це величезна квадратова ступа з п'ятьма короткими товкачами. Невже це діло рук Костянтина Тона? Трудно повірити. Скоріше це твір самого “неудобозабываемаго” Тормаза. Далі: дар вдячного потомства громадянинуві Мінінові і кн. Пожарському, — копійчаний дар, що вкриває неславою невдячне потомство! Втішно, що цей шеляговий обеліск уже переломився.

Із Кремлю зайшов я знов до Бобржецького і знов не застав його вдома. З гімназії пішов я шукати на Покровській вулиці дому Сверчкова — помешкання О. О. Сапожнікова. Знайшов. І ледве встиг привітати з тимчасовим новосіллям господиню, господаря і взагалі сопутниць та сопутників, аж ось приходить Микола Олександрович Брилкін (головний керівник компанії пароплавства “Меркурій”) і нишком од інших каже спочатку господареві, а потім мені, що він має особливий наказ поліціймейстра повідомити його про мій приїзд до міста. Я хоч і бита голова, але така несподіванка мене збентежила.

Поснідавши абияк, я подався на пароплав, подякував моєму доброму приятелеві капітанові за його послуги, взяв свій пашпорт і передав його разом із речами М. О. Брилкінові. Трохи заспокоївшись, я втретє пішов до Бобржецького, і на цей раз дім його зустрів мене широко простягненими обіймами. У восьмій годині ввечері я пішов до М. О. Брилкіна, провів у нього години зо дві в дружній розмові, взяв у нього для прочитання “Голось изъ Россіи”, лондонське видання, і пішов до Павла Абрамовича Овсянникова, на мою тимчасову квартиру.

21 [вересня]. Мої нові добрі друзі М. О. Брилкін та П. А. Овсянников порадили мені прикинутись хворим, щоб уникнути мандрівки (та ще хто зна, чи не етапом) до Оренбургу по наказ про звільнення. Я зміркував, що не гріх лицемірством перемогти підлість, і прикинувся хворим. До першої години лежав, читав “Голось изъ Россіи” і дожидав лікаря та поліціймейстра. А в першій годині махнув рукою й пішов до Сапожнікових. По обіді відпровадив моїх добрих, милих супутників і супутниць до поштової контори й попрощався з ними. Вони поштовими каретами поїхали до Москви. Коли ж я з вами побачусь, наймиліші люди? Просив Комаровського та Явленського цілувати в Москві мого старого друга М. С. Щепкіна, а Сапожнікова просив цілувати в Петербурзі мою святу заступницю графиню Н. І. Толстую. От тобі й Москва! От тобі й Петербург! і театр, і Академія, і Ермітаж, і солодкі, дружні обійми земляків, друзів моїх Лазаревського та Гулака-Артемівського! Прокляття вам, корпусні та інші командири, мої мучителі безкарні! Гидко! Не по-людському, мерзенно гидко!

У сьомій годині ввечері завітав я до М. О. Брилкіна. Зустрів у нього Овсянникова та Кішкіна і дружньою, щирою розмовою заглушив зойк так несподівано, так паскудно, підло зраненого серця. Коли б не ці добрі люди, мені довелося б тепер сидіти за ґратами та чекати наказу про звільнення або просто кинутися в обійми красуні-Волги. Останнє, здається, було б легше.

22 [вересня]. Сьогодні, як і вчора, погода препогана: сльота й паскудство. На вулицю вийти нема змоги. З-за кремлівського муру собор показує бридкі товкачі з банями на шталт ріпи; з мого помешкання нічого більше не видко. Нудно! Лікаря і поліціймейстра чекав, як і вчора і, не дочекавшись, пішов до М. О. Брилкіна на обід. По обіді, як і перед обідом, лежав і читав “Богдана Хмельницького” Костомарова. Чудова книга! вона вповні змальовує цього геніяльного бунтаря. Корисна, повчальна книга! Исторична література сильно пішла наперед за останнє десятиліття. Вона освітила подробиці, закопчені димом ладану, що ним кадять перед порфірородними божками.

23 [вересня]. Погода безперестанку паскудна; я безперестанку лежу та читаю Зиновія Богдана. Чудова, сучасна книга! Знечевя нарисувал сьогодні портрет В. В. Кішкіна — досить добре. Обідав, як звичайно, у М. О. Брилкіна і, як звичайно, по обіді читав та спав.

24 [вересня]. М. О. Брилкін їздив до Балахни з містером Стремом, американським інженером, оглянути пароплав і баржі, що там будуються для компанії “Меркурій”. Знечевя і я напросився їм у супутники. Чепурний, новенький пароплав “Лоцманъ” в полудень підняв котвицю й поніс нас угору Волгою. По всяких зупинках у п'ятій годині вечора ми нарешті спинились біля Балахни. Ледве встиг видряпатися на купу колод та глянути на цю родительку численних мальовничих “расшивъ”, інспекція скінчилась, і я

пішов до “Лоцмана”.

З оповідань я довідався, що Балахна одна з головних корабелень на берегах Волги, — те саме, що на Оці Дедново, де голяндські майстри будували перший російський корабель “Орель”. У десятій годині вернулися до Нижнього, пообідали, чи пак повечеряли, та розійшлися спати.

25 [вересня]. Ранок був хоч і похмурий, але принаймні без вітру й дощу. Скориставшись цією безбарвною погодою, я з ганочка моєї квартири зрисував верх церкви св. Юрія. Хоч щось, та робив.

26 [вересня]. Знов дощ, знов сльота. Справді безвихідне становище. Старовинні нижнегородські церкви мене просто зачарували. Вони такі милі, так гармонійно мережані, а гидка погода не дає мені їх рисувати. Одначе, я сьогодні обдурих уперту погоду. Рано вранці пішов до трактиру, загадав собі чаю й нарисував з вікна Благовіщенський собор. Найстаріша в Нижньому церква. Треба буде довідатись про час її збудування. Але від кого? До паних, патлатих ... не хочеться мені звертатись; а більше — нема до кого. Нижній Новгород — з кожного погляду цікаве місто, та не має дрюкованого провідника. Дико! по-татарському дико!

27 [вересня]. Проходячи повз церкву святого Юрія та побачивши, що двері церкви відчинені, я ввійшов до притвору і, жажнувшись, спинився. Мене вразила якась бридка потвора, нарисована на трьохаршинній круглій дошці. Спочатку я подумав, що це індійський Ману або Вішну заблукав до християнської божниці поласувати ладаном та оливою. Я хотів увійти до самої церкви, коли двері розчинилися, і вийшла пишно й чепуристо вбрана, вже не цілком свіжа пані і, обернувшись до намальованої потвори, тричі побожно й кокетно перехристилась і вийшла. Лицемірка! Ідолопоклонниця! І напевне повія. Та хіба вона одна? Мільйони на неї схожих, безглузких, з покаліченою душею ідолопоклонниць. Де ж християнки? Де християни? Де безплотна ідея добра й чистоти? ... Мені не стало духу перехриститися й увійти до церкви; з притвору я вийшов на вулицю, і очам моїм показалася на темному тлі широкої луки блискуча, граціозно-звивчаста красуня-Волга. Я вільно зідхнув, мимоволі перехристився та пішов додому.

28 [вересня]. Нарисував портрет мамзель Анхен Шауббе, гувернантки Брилкінів; це дуже мила молода німочка, жива, наївна, справжній хлопчик у спідничці.

Прочитав комедію Островського “Доходное мѣсто”. Не сподобалась. Багато зайвого, що нічого не висловлює. І взагалі — незграбно; особливо ненатуральні жінки. Незабаром її будуть виставляти на тутешній сцені. Треба буде подивитись.

Надвечір кликала мене чогось поліція, але я не пішов.

29 [вересня]. Сонце сьогодні зійшло ясно, весело. Я пішов до Кремлю й почав рисувати соборну дзвіницю, але руки так змерзли, залякли, що я ледве міг зробити загальний контур. Користуючись усмішкою осіннього дня, я після сніданку пішов до Печерського монастиря з наміром нарисувати цю мальовничу оселю. Вибрав пункт. Приліг відпочити і задрімав під теплим, пестливим промінням сонця та так міцно задрімав, що прокинувся вже перед заходом сонця. Вертаючись додому повз Георгіївський публічний сад, я завернув у сад і зустрів багато публіки, що там проходила, — обох статей і всякого віку. Серед жінок, як на вибір, не зустрів ні одної не те що красуні чи гарненької, а навіть

і такої собі не зустрів. Погані та, здається, здебільшого старі панни. Бідні старі панни!

30 [вересня]. Дожидаючи непроханого гостя — п. поліціймейстра, я запропонував сеанс моєму доброму господареві Павлові Абрамовичу Овсянникову. Портрет був закінчений до другої години досить вдало, а п. Лапа (так він прозивається) до нас не завітав. Погода чудова. Я вийшов на бульвар. Серед іншої публіки я зустрів на бульварі дітей — три дівчинки та хлопчика. Гарнесенькі і жваві діти. Їх одяг здався мені і дивний, і мізерний. На дівчатках були якісь коротесенькі легенькі дріяві мантильки дворянсько-німецького крою, рученята голі, ноги майже босі. На хлопчику вовняний сірий бриль з пером, така сама, що й на дівчатках, мантилька, а черевики ще гірші. Взагалі вони мені здались подібні до трупи дітей-комедіантів. Я дійшов з ними до цукерні, купив їм за коповика солодких пиріжків і познайомився. Зовуть їх: Катя (найжвавіша), Надя й Дуня, а хлопчика — Саня. Вони — діти якогось Арбенева, театрольного музики. Отже, я не дуже помилився. Прощаючись, вони запросили мене до себе в гостину, і я, звичайно, обіцяв прийти.

Розпрощавшись із дітьми, я згадав Олексія Панфиловича Панова, кріпака-Паганіні з “Князя Пожарскаго”. Він зимує в Нижньому і мешкає десь напроти архиерейського дому. З Георгіївського набережжя пішов я до архиерейського дому, щоб знайти помешкання й одвідати мого улюбленого віртуоза. Одначе, помешкання віртуоза я не знайшов, а по дорозі зайшов до архиерейського саду. Це — здебільшого липовий, огорожений деревяним парканом гай, а серед нього пишається величезний трьохповерховий будинок, наче казарма (архиерейська “келія”). Недалеко від будинку між деревами — альтанка з дзвонами, а на другому боці також між деревами — чотири вулики, оздоблені, як надмогильні пам'ятники. Скрізь — пусто й сумно; фізична гниль і моральний застій відбивається на всьому. Гидко! Прийшовши додому, я на сон грядущий прочитав “Розказь маркера” графа Толстого. Фальшована простота цього оповідання надто очевидна.